

A szocialista eszme megújítása

A szocializmus megújításának bármilyen komoly tárgyalását ma azzal kell kezdenünk, hogy megvizsgáljuk a kapitalizmus által véghez vitt „teremtő pusztítást”¹: minden társadalmi lét alapjainak elpusztítását. Az 1980-as évek vége óta a világ belesüllyedt a „katasztrófakapitalizmus” korszakába, amit úgy határozhatunk meg, hogy az emberiség életének minden vonatkozásában „a tőke Dzsagannáth-kereke”² szándéktalan következményei miatt halmozódnak a küszöbönálló katasztrófák. Ez a „katasztrófakapitalizmus” nyilvánul ma meg (1) a bolygóméretű ökológiai válságban, (2) a világméretű járványválságban és (3) a véget érni nem akaró világgazdasági válságban.³ Ezekhez adódnak még napjaink „káoszbirodalmának” fő vonásai: köztük a globális kereskedelmi láncok által elszabadított, szélsőséges imperialista kizsákmányolás; a korábbi, viszonylag stabil liberális-demokratikus állam bukása a neoliberalizmus és az újfasizmus felemelkedésével, valamint a globális uralmi viszonyok instabilitásának új korszaka, párosulva a korlátlan háború megnövekedett veszélyével.⁴

A klímaválság olyasmint jelent, amire a világméretű tudományos konszenzus úgy utal, mint „semmihez sem hasonlítható” válsághelyzetre, mert ha a fosszilis energiahordozók égetéséből eredő szénki-bocsátás a következő évtizedekben nem éri el a nullpontot, akkor magának az ipari civilizációnak a létezése és végső soron az emberiség fennmaradása is veszélybe kerül.⁵ Ám az emberiség létezésének ez a mai válsága nem korlátozódik a klímaváltozásra, hanem átlépett olyan más, bolygóméretű korlátokat is, amelyek együttesen kijelölik azt a határt, aminek átlépésével megnyílik a szakadék: a Föld mint az emberiségnek biztos lakóhelyet jelentő ökológiai rendszer veszélybe kerül. E határok közé tartozik: (1) az óceánok savasodása, (2) az állat- és növényfajok eltűnése (és ezzel a genetikai diverzitás csökkenése), (3) az erdők mint ökoszisztémák eltűnése, (4) az édesvíz eltűnése, (5) a nitrogén és foszfor természetes, ciklikus körforgásának megszakadása a talaj, a légkör és az emberi élőhelyek között, (6) a mérgező

anyagok (beleértve a radioaktív anyagokat is) gyors terjedése, és (7) a génmanipulált organizmusok ellenőrizetlen szaporodása.⁶

A bolygó életfenntartó képessége eme ökológiai határainak átlépése szervesen hozzátartozik a tőkefelhalmozás rendszeréhez, amely a maga korlátlan, exponenciális mértékű előre haladása során nem ismer semmiféle átléphetetlen határt. Ezért az emberi létezés átfogó társadalmi és természeti feltételeinek jelenlegi rendszerszintű, tőkés lerombolása elől nincs menekvés, anélkül, hogy ki ne lépne magából a kapitalista rendszerből is. A lényeg az, hogy megteremtsük, amit Mészáros István *A tőkén túl* c. művében „a társadalmi anyagcsere-újratermelés”⁷ új rendszerének nevez. Ez a szocializmus mint a kapitalizmus megfelelő, huszonegyedik századi utóda felé mutat; ám ezt a szocializmust akként kell elgondolnunk, mint ami kritikus módon megkérdőjelezi a szocializmus elméletét és gyakorlatát – úgy, ahogyan az a huszadik században létezett.

Az osztályok rendszerének polarizálódása

Az Egyesült Államokban a monopol-, illetve finánc-tőke kulcsfontosságú szektorainak mostanra sikerült mozgósítani a főleg fehérekből álló alsó középosztály elemeit egy nacionalista, rasszista, férfiközpontú ideológia mentén. Az eredmény egy születőben lévő neofasiszta-politikai, osztályalapú képződmény, amely a rabszolgaság, a telepések kolonializmusa és a globális militarizmus-imperializmus örökségét kamatoztatja. Ennek a most bimbózó újfasizmusnak a viszonya a már létező neoliberális politikai rendszerhez az „ellenséges testvérek” viszonyára emlékeztet: ádáz módon küzdenek a hatalomért, miközben közösen nyomják el a munkásosztályt.⁸ Ezek a feltételek tették lehetővé a New York-i ingatlanmogul és milliárdos, Donald Trump felemelkedését, az úgynevezett radikális jobboldal vezérévé válását, ami azután oda vezetett, hogy jobboldali politikát és új, autoritárius kapitalista rendszert kényszerítettek rá az amerikai társadalomra.⁹ Még ha az uralkodó osztály neoliberális frakciója győzedelmeskedik is a most következő elnökválasztáson, elkergetve Trumpot és felváltva Joe Bidennel, akkor is valószínűleg – a monopol- és finánc-tőke uralma alatt – az államhatalom bázisa a neoliberális-neofasiszta szövetség lesz, ami a tőkés osztály osztályuralmának szükségleteit fejezi ki.

Ezzel a reakciós politikai formációval együtt, az Egyesült Államokban megjelent egy feléledő szocialista mozgalom, aminek a bázisát

a társadalom a munkásosztályból álló többsége és a rendszerrel szembenálló értelmiségiek alkotják. A világgazdaságon belüli amerikai hegemónia hanyatlása, amit a termelés globalizálódása csupán felgyorsított, a munkásosztály bizonyos kiváltságos rétegeiben aláasta a munkárisztokrácia korábbi, az USA „birodalmi státusára” épülő pozícióit, ez pedig a szocializmus újjáéledéséhez vezetett. Szembenülve azzal, amit Michael D. Yates „új egyenlőtlenségnek” nevezett, az Egyesült Államokban a népesség nagy tömege, különösen a fiatalság, jelenleg gyorsan romló életkilátások elé néz, bizonytalan és sokszor kétségbeesítő helyzetben találja magát, amit jól mutat a „kétségbeesés okozta halálesetek” drámai növekedése.¹⁰ Ezek a fiatalok egyre inkább elidegenedetteknek érzik magukat attól a tőkés rendszertől, amely nem nyújt nekik reményt, és vonzódnak a szocializmushoz mint egyedüli valódi alternatívához.¹¹ Habár az Egyesült Államok egyedi helyzetben van, a rendszerben máshol is objektív, a szocialista mozgalmak újjáéledéséhez vezető erők lépnek fel, elsődlegesen a világ déli felén, egy olyan korszakban, amelyet a folyamatos gazdasági stagnálás, a finanszírozódás és az ökológiai feltételek világméretű romlása jellemez.

De ha a szocializmus láthatólag újra felemelkedőben is van a tőke strukturális válsága és az erősödő osztálypolarizálódás korában, felmerül a kérdés: milyen szocializmus lesz, vagy lehet ez? Milyen értelemben különbözik a huszonegyedik század szocializmusa a huszadik század szocializmusától? Sok minden, amit az Egyesült Államokban és máshol szocializmusnak neveznek, valójában egyfajta szociáldemokrácia, olyan szocializmus, amely szövetséget keres a baloldali liberálisokkal, tehát a fennálló renddel, hiábavaló módon azzal próbálkozva, hogy – egyenesen szembeszegülve a neoliberális-mussal – jobban működtesse a kapitalizmust a szociálpolitikai szabályozás és a társadalmi jólét előmozdítása révén –, de éppen akkor, amikor maga a neoliberalizmus is utat enged a neofasizmusnak.¹² Az ilyen mozgalmak a jelenlegi történelmi helyzetben mindjárt az elején kudarcot vallanak, szükségképpen megcsalva a reményt, amit kezdetben ébresztettek, mert kizárólag a választási értelemben vett demokráciára összpontosítanak. Szerencsére napjainkban láthatjuk a növekedését egy valódi szocialista mozgalomnak is, ennek a jelenléte mutatkozik meg a választásokon kívüli politikai küzdelmekben, az erősödő tömegmozgalomban, a felhívásokban arra, hogy lépünk túl a jelenlegi rendszer keretein, átalakítva a társadalom mint egész rendszerét.

Az Egyesült Államok társadalmának alapjait megrendítő társadalmi nyugtalanság megmutatkozott az idén május végén és júniusában zajló felkelésekben, amelyek olyan tömeges formát öltöttek, amilyent gyakorlatilag a polgárháború óta nem láttunk az amerikai történelemben: emberek milliói, a fehér munkásosztály és különösen a fehér fiatalság, tömegesen átlépve a borszín szabta határokat, *szolidárisan tiltakoztak* az utcákon, válaszként arra, hogy a rendőrség meglincselte George Floydot, akinek nem volt semmilyen bűne azon kívül, hogy fekete volt.¹³ Ez az esemény, amely a COVID-19 járvány és az ahhoz kapcsolódó gazdasági visszaesés kellős közepén jött, vezetett a júniusi „dühös napokhoz” az Egyesült Államokban.

Ám miközben a szocializmusra irányuló mozgalom, amely most talajra talált még az Egyesült Államokban is, a tőkés rendszer „barbár szívében”, objektív tényezők következtében egyre inkább teret nyer, nincs megfelelő „szubjektív” bázisa.¹⁴ Az egyik fő akadályja annak, hogy a mai világban megfogalmazzuk a szocializmus stratégiai céljait, azzal függ össze, hogy a huszadik századi szocializmus elhagyta a maga saját eszményeit, azokat az eszményeket, amelyeket eredetileg Karl Marx fogalmazott meg a kommunizmusról alkotott víziójában. Hogy megértsük ezt a problémát, túl kell lépnünk azokon a jelenlegi baloldali kísérleteken, amelyek filozófiai alapon akarják megragadni a kommunizmus jelentését. Ez a kérdésfeltevés vezetett az utolsó évtizedben az Alan Badiou és mások által írt olyan absztrakt meg tárgyalásaihoz a kérdésnek, mint a *The Communist Idea*, a *The Communist Hypothesis* és a *The Communist Horizon*.¹⁵ Inkább konkrétabb, történelmi tényekre alapozott kiindulópontokra van szükségünk: közvetlenül a szocialista/kommunista társadalom kifejlődésének ama kétfázisú elméletére kell fókuszálnunk, amely Marx *A Gothai program kritikájából* és Lenin *Állam és forradalom-jából* kirajzolódik. Mára ebben a vonatkozásban klasszikus szöveg lett Paul M. Sweezy „Communism as an Ideal” c. cikke, amely több mint félszázaddal ezelőtt, 1963 októberében jelent meg a *Monthly Review*-ben.¹⁶

Marx kommunizmusa mint szocialista ideál

Marx *A Gothai program kritikájában* – amit a német szociáldemokrácia Ferdinand Lassalle befolyása alatt álló szárnyának ökonomista és a munkásérdekek közvetlen érvényesítésére irányuló elképzelései ellen írt – felvázolta a társult termelők társadalmának megteremtéséért fo-

lyó történelmi küzdelem két „fázisát”. Az első szakasz a „proletariátus forradalmi diktatúrájával” kezdődik, a Párizsi Kommün osztályharcának tapasztalatait tükrözi, és nem más, mint a munkásdemokrácia időszaka, de ez még olyan korszak, amely magán viseli a tőkés osztálytársadalom fogyatékoságait. Ebben a kezdeti szakaszban felszámolják nemcsak a kapitalista magántulajdont, hanem a kapitalista államot, a kapitalizmus politikai irányító struktúráját is.¹⁷ A szocializmusba való átmenet korlátozott jellegét mutatja, hogy ebben a szakaszban a termelés és az elosztás elkerülhetetlenül a „mindenkinek munkája szerint” elv formájában megy végbe, állandósítva az emberek közötti egyenlőtlenség viszonyait, jóllehet közben megteremti e viszonyok meghaladásának feltételeit is. Ezzel szemben, a későbbi szakaszban a társadalom életét szabályozó alapelv a „mindenkitől képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint” elv lesz, és megszűnik a bérmunkarendszer.¹⁸ Hasonlóan, miközben a szocializmus/kommunizmus kezdeti szakasza egy újfajta politikai irányító struktúra kialakítását követeli meg, a felső szakasz célja az *államnak* mint elkülönült, a társadalom felett és azzal szemben álló apparátusnak az *elhalása*, és egy olyan politikai szervezeti formával való felváltása lesz, amelyre Friedrich Engels úgy utalt, mint a „közösségre”, amely összekapcsolódik a termelés közösségi alapokon nyugvó formájával.¹⁹

A szocializmusba/kommunizmusba való átmenet későbbi, magasabb szakaszán nemcsak a termelőeszközök kerülnek közösségi tulajdonba és közösségi irányítás alá, hanem a társadalom alkotósejtjei is közösségi alapon szerveződnek újra, és a termelés a társult termelők kezében lesz. Ezek között a feltételek között, állította Marx, a „munka” „nemcsak a létfenntartás eszköze, hanem maga legfőbb létszükséglet lesz”.²⁰ A termelés a használati értékek, nem pedig a csereérték termelésére fog irányulni, annak megfelelően, hogy ez olyan társadalom lesz, amelyben „minden egyes egyén teljes és szabad fejlődése” „az összesség szabad fejlődésének feltétele”.²¹ A kapitalista osztálytársadalom felszámolása és a társult termelők társadalmának megteremtése el fog vezetni az osztály-kizsákmányolás felszámolásához, együtt a szellemi és fizikai munka, valamint a város és a vidék közötti megosztottság eltűnésével. A nők házi szolgásgán alapuló monogám, patriarchális családot úgyszintén meghaladja majd a társadalom. Marxnak a társult termelők társadalmára magasabb fázisáról alkotott elképzeléséhez alapvetően hozzátartozik az emberiség és a Föld közötti újfajta társadalmi anyagcsere-folyamat is. Az új társadalom létezését meghatározó anyagi feltételekről adott legáltalánosabb

leírásában Marx azt írta: „A szabadság ezen a területen csak abban állhat, hogy a társadalmasult ember, a társult termelők ésszerűen szabályozzák, közös ellenőrzésük alá vetik ezt a természettel való anyagcseréjüket [...], ezt az anyagcserét a legkisebb erőfelhasználással [...] hajtják végre.”²²

Lenin az *Állam és forradalom*ban és más írásaiban éles szemmel ragadta meg Marxnak az alsóbb és a felsőbb szakaszra vonatkozó érveit, úgy írva le ezeket, mint a kommunizmus első és második szakaszát. Lenin továbbment, és hangsúlyozta azt, amit ő „a szocializmus és a kommunizmus közötti tudományos distinkciónak” nevezett. „[A]mit általában szocializmusnak neveznek – írja –, azt Marx a kommunista társadalom »első« vagy alacsonyabb szakaszának [nevezte],” és e distinkció miatt a *kommunizmus* terminust, ami „teljes kommunizmust” jelent, a legmegfelelőbb a felsőbb szakaszra használni.²³ Bár Lenin e megkülönböztetést szorosan összekapcsolta Marx elemzésével, a későbbi, hivatalos marxizmusban ez megmerevedett, mintha két teljesen elkülönült szakaszcsoportról lenne szó, ahol az úgynevezett „kommunista” szakasz annyira távol került a „szocializmus” fázisától, hogy utópiává vált, olyan absztrakt elképzeléssé, amelyet már nem a folyamatos vagy folytatódó társadalmi küzdelem részének tekintettek. A szocialista szakaszhoz erre a megmerevített koncepciójára, és a munka szerinti elosztás valójában átmeneti-közvetítő jellegű elvrel támaszkodva, Joszif Sztálin ideológiai harcot indított a valódi egyenlőség eszménye ellen, amely, szerinte, „reakciós, kispolgári abszurditás, amely csak aszkéták primitív szektájához, nem pedig a marxista alapokon megszervezett szocialista társadalomhoz méltó.” Ugyanez az álláspont ilyen vagy olyan módon tovább élt a Szovjetunióban, egészen Mihail Gorbacsovig.²⁴

Tehát, ahogyan Michael Lebowitz elmagyarázza a *The Socialist Imperative*-ben, a marxizmus standard interpretációja „ahelyett, hogy úgy látta volna az átmenetet, mint folyamatos küzdelmet annak a meghaladásáért, amit Marx a kapitalista társadalomból örökölt »fogyatékoságoknak« nevezett”, „bevezette a posztkapitalista társadalom felosztását két elkülönült »szakaszra«,” amiket, egyoldalúan ökonómiai módon, a termelőerők fejlettségi szintje határoz meg. Annak során, ahogyan a létező szocializmus együtt élt a kapitalista társadalomból hozott fogyatékoságokkal és alkalmazkodott hozzájuk, elhagyták azt, amit Marx mint magának a szocialista útnak a lényegét hangsúlyozott: a társadalmi viszonyok alapvető megváltoztatásának gondolatát. Ezzel szemben ragaszkodott ahhoz, hogy a szocializmus

projektjének „kezdettől fogva” az a célja, hogy a szocializmus építésének folyamatosan, jóllehet szükségképpen egyetlenül előre haladó útja során kiépüljön a társult termelők valódi közössége.²⁵

Azt, hogy a kommunista mozgalom feladta ezt a Marx által a kommunizmus magasabb szintjéhez kapcsolt ideált, bonyolult módon elkendőzték a szovjet típusú társadalmak változó anyagi (és osztály-) viszonyai, és végül összeomlásuk. E társadalmak a forradalmi szellem elmúlásával stagnálni kezdtek, s végül még az osztálykülönbségek is feltámadtak, előre vetítve a végső összeomlást, amikor az új uralkodó osztály, a „nomenklatura” szakított a rendszerrel. Ahogyan Sweezy 1971-ben kifejtette: „az állami tulajdon és a tervezés nem elég az életképes szocializmus, az olyan szocializmus létrehozásához, amely képes ellenállni a visszahúzó tendenciáknak, és előre lépni a kommunizmus felé való haladás második szintje felé.”²⁶ Valami többre van szükség: folyamatos harcra, azért, hogy megteremtjük az egyenlők társadalmát.

Marx számára a szocializmushoz vezető út lényege a „társult termelők” társadalmá felé való előrehaladás, ami beágyazódik a „kommunista tudat”²⁷ kialakulásába. Ám ahogyan a szocializmust egyre inkább leszűkített, tisztán gazdasági terminusokban definiálták, különösen a Szovjetunióban az 1930-as évek végétől, ahol védelmezték az emberek közötti lényeges egyenlőtlenségeket, megszakadt a posztforradalmi társadalom létfontosságú kapcsolata a szabadságért és az emberi szükségletek kielégítéséért folyó kettős küzdelemhez, ahhoz a célhoz, amiből korábban a forradalom a maga jelentését és belső koherenciáját merítette.

E történelmi tapasztalat alapján ma nyilvánvaló, hogy a huszonegyedik században a szocializmus építésének egyetlen útja az, ha a szocialista/kommunista ideálnak pontosan azokat az aspektusait tesszük magunkévá, amik alapján olyan elméletet és gyakorlatot tudunk kifejleszteni, amely elég radikális a jelen sürgető szükségleteinek megválaszolásához, miközben nem téveszti szem elől a jövő szükségleteit sem. Ha a világméretű ökológiai válság megtanított bennünket valamire, akkor ez az, hogy a Földdel való újfajta társadalmi anyagcsere-folyamatra van szükségünk: az ökológiai fenntarthatóságon és a lényegi egyenlőségen alapuló társadalomra. Láthatjuk ezt a kubai ökológia rendkívüli eredményein is, mint azt Mauricio Betancourt nemrégiben kimutatta a „The Effect of Cuban Agroecology in Mitigating the Metabolic Rift” című írásában.²⁸ Ez éppen az, amit Lukács György az ember és ember közötti, illetve az ember és a

természet közötti viszonyok szükséges „kettős átalakulásának” nevezett.²⁹ Egy ilyen emancipációs projekt szükségképpen különböző forradalmi szakaszokon kell, hogy átmenjen, amiket lehetetlen előre megjósolni. Annyt azonban tudunk, hogy a forradalom csak akkor lehet sikeres, ha a valódi emberi szükségletek kielégítésére törekvő, lényegi egyenlőségen, és a természettel való társadalmi anyagcsere racionális szabályozásán alapuló, szerves társadalmi rend kiépítésével visszafordíthatatlanná teszi önmagát.³⁰

A szabadság mint szükségszerűség

Engels az *Anti-Dühringben* – Hegel filozófiájára támaszkodva – fejtette ki azt a híres érvelését, miszerint a valódi szabadság alapja a szükségszerűség felismerése. A forradalmi változás az a pont, ahol a szabadság és a szükségszerűség a konkrét gyakorlatban egybeesnek. Habár létezik „vak” szükségszerűség, ami túl van az emberi tudáson, ha egyszer az objektív erőket megragadtuk, a szükségszerűség többé nem vak erő, hanem új utakat kínál az emberi cselekvés és a szabadság számára.³¹ Illusztrálандó a materialista dialektikának ezt az alapelvét, Lenin éles szemmel megállapította: „Nem ismerjük az időjárás természeti szükségszerűségét, és ezért elkerülhetetlenül az időjárás rabjai vagyunk. De – bár nem ismerjük ezt a természeti szükségszerűséget – tudjuk, hogy van.”³² Tudjuk, hogy az időjáráshoz és általában a természethez való emberi viszonyulás a cselekvéseinket megszabó változó termelési viszonyoknak megfelelően elkerülhetetlenül változik.

Ma, amikor tudunk az emberi eredetű klímaváltozásról és a hozzá kapcsolódó szélsőséges időjárási jelenségekről, ez a tudásunk kivezet bennünket a vak szükségszerűség világából, s azt követeli meg, hogy a világ népessége fogjon hozzá a végső küzdelemhez a szabadságért és a túlélésért – a katasztrófakapitalizmus ellen. Mint Marx megállapította, a természettel való anyagcserének ama súlyos következményekkel járó megszakadását vizsgálva, amely a tizenkilencedik században a brit gyarmatosítás eredményeként sújtotta Írországot, az ökológiai válság úgy jelenik meg, mint az „összeomlás vagy forradalom” dilemmájának egy esete.³³ Az *antropocéniumban*³⁴ a természeti folyamatoknak a tőkés gazdaság expanziója miatti megszakadása olyan méreteket ölt, hogy következményeit tekintve versenyre kel a bolygó természetes, bio-geokémiai regenerációs ciklusaival. Azonban az, hogy ismerjük ezeket az objektív fejleményeket, egyszersmind lehetővé

teszi számunkra, hogy eltervezzük a szükséges forradalmi változást: forradalmat az emberiség és a Föld társadalmi anyagcsere-folyamatokon nyugvó reprodukciójában. Ebben a kontextusban vizsgálva, Marx alapvető elgondolása „a társult termelők közösségéről” többé nem tekinthető távoli, utópisztikus koncepciónak vagy absztrakt eszménynek, hanem éppen ez a lényege az emberiséget a jelenben és a jövőben fenyegető veszélyek elleni védekezésnek. E marxi vízió azt jelenti, hogy elkerülhetetlenül szükséges a Földhöz való fenntartható viszony megteremtése.³⁵

De hol van a forradalmi változás ágense? A válasz az, hogy napjainkban láthatóan létrejönnek annak anyagi előfeltételei, hogy kialakuljon egy olyan társadalmi csoport, amelyet „globális ökológiai proletariátusnak” nevezhetünk. Engels *A munkásosztály helyzete Angliában* c., 1845-ben megjelent munkája a munkásosztály élethelyzetének leírása és elemzése volt, röviddel az úgynevezett *Plug Plot felkelések*³⁶ után, a radikális chartista mozgalom csúcspontján. Engels a munkásosztály környezetét nem pusztán a gyári körülmények bemutatásával festette le, hanem inkább úgy, hogy leírta a városok fejlődését, a lakásviszonyokat, a vízszolgáltatást, az egészségügyi és táplálkozási körülményeket, és azt is, ahogyan a gyermekek ebben a környezetben felnőnek. Engels annak leírására fókuszált, hogy általánosságban milyen járványveszélyes környezetet kényszerített a munkásokra a kapitalizmus (arra, amit Engels „társadalmi gyilkosságnak”, Norman Bethune pedig később³⁷ „a második betegségnek” nevezett), amivel együtt járt a széleskörű morbiditás és mortalitás, különösen a járványos betegségek miatt.³⁸ Marx, Engels közvetlen befolyása alatt, és saját, a járványok szociológiájával kapcsolatos stúdiumainak köszönhetőn, húsz évvel később, amíg *A tőkét* írta, úgy látta és láttatta az ember és a természet közötti anyagcsere megszakadását, mint amely nemcsak a talaj kimerüléséből fakad, hanem egyben ugyanennyire – ahogy ő megfogalmazta – a társadalom által kiváltott „periodikus járványok” következménye is.³⁹

Ez a történelmi példa – de sok más példát is találhatunk erre, az orosz és kínai forradalmaktól a világ déli felén napjainkban folyó társadalmi küzdelmekig – azt mutatja meg nekünk, hogy az osztályharc és annak forradalmi mozzanatai abból születnek, amikor az objektív szükségszerűség és a szabadságra való igény nemcsak a gazdasági, hanem egyszersmind a legtágabb értelemben vett ökológiai feltételek miatt is egybeolvad. A forradalmi helyzetek tehát a legvalószínűbben akkor jönnek létre, amikor a gazdasági és ökológiai

feltételeik a társadalmi átalakulást szükségessé teszik, és amikor a társadalmi erők és viszonyok elég fejlettek ahhoz, hogy lehetővé tegyék az ilyen társadalmi átalakulást. Ebben a vonatkozásban ma, a kérdést globális szempontból nézve, az „ökológiai proletariátus” ügye átfedésben van az „ökológiai válságnak kiszolgáltatott parasztság” és a bennszülött népek harcainak kérdésével, s attól nem választható el. Hasonlóképpen, az ökológiai igazságosságért folytatott harc, amely ma az egész világon áthatja a környezetvédő mozgalmakat, globális szempontból lényegében a munkásosztály és a néptömegek jogos érdekeiért folytatott harc.⁴⁰

Az ökológiai proletariátus ebben az értelemben úgy tekinthető, mint az egész világon kialakuló, új társadalmi erő, amely nyilvánvalóan megmutatkozik a jelenlegi, a COVID-19-hez kapcsolódó ökológiai-epidemiológiai küzdelemben. Ám a forradalmi ökológiai cselekvés fő helye a világ déli fele marad, amely az „antropocén imperializmus”⁴¹ kemény valóságával szembesül. Mint Samir Amin a *Modern Imperialism, Monopoly Finance Capital and Marx's Law of Value* c. munkájában megállapította, az Egyesült Államok, Európa és Japán már ma a világátlag négyszeresének megfelelő biológiai eltartó kapacitást használnak el a világ erőforrásaiból, ami az emberi civilizáció ökológiai megsemmisülése felé mutat. Az erőforrások elfogyasztásának ez az elfogadhatatlan szintje a világ északi felén csakis azért lehetséges, mert „[a] Dél életfenntartó kapacitásának jelentős részét ezek a centrumok (a triász) veszi el és fordítja a saját javára. Más szavakkal, a kapitalizmus jelenlegi expanziója lerombolja a bolygót és az emberiséget. Az expanzió logikai következménye: a Dél népeinek tényleges kiirtása – »túlnépesedés« címén –, vagy legalábbis mindig növekvő szegénységbe taszításuk. Kialakul egyfajta ökofasiszta gondolatáramlat, amely a probléma effajta »végső megoldásának« legitimitációt ad.”⁴²

A társadalmi anyagcsere-reprodukció új rendszere

A társadalmi újratermelés új rendszerének kialakítására irányuló szocialista építésnek a szabadság és szükségyszerűség követelményeivel összhangban végbemenő folyamata nem mehet végbe a hosszú távú stratégiájához tartozó, átfogó „orientáló alapelv” és a „teljesítmény mércéje” nélkül. Ez az a pont, ahol – Mészáros István gondolatmenetét követve – a „lényegi egyenlőség”, illetve az „egyenlő emberek tár-

sadalmának” elképzelése (ami maga után vonja a lényegi demokráciát is) szerepet kap a ma társadalmi küzdelmeiben.⁴³ Ez a megközelítés nemcsak a tőkével áll szemben, annak barbár lényegét célozva meg, hanem bármilyen, végső soron hiábavaló olyan kísérlettel is, hogy megálljunk félúton a szocializmushoz vezető úton. Immanuel Kant fejtette ki a domináló liberális felfogást, röviddel a francia forradalom után, azt állítva, hogy „az emberek, mint állampolgárok általános egyenlősége az államban egészen természetes módon együtt létezik a legnagyobb egyenlőtlenséggel az emberek tulajdonát illetően [...]. Ezért az emberek általában vett egyenlősége együtt létezik a sokféle elgondolható specifikus jog nagyfokú egyenlőtlenségével.”⁴⁴ Ilyen módon az egyenlőség – Kant felfogásában – pusztán formálissá válik, mint Engels kimutatta, kizárólag „papíron”⁴⁵ létezik, nemcsak a kapitalista és a munkás közötti munkaszerződést, hanem a férfi és a nő közötti házassági szerződést illetően is. Az ilyen társadalom, mint Marx megmutatta, létrehozza azt, ami „[t]artalma szerint [...] mint minden jog, az egyenlőtlenség joga”⁴⁶ A tartalmi egyenlőtlenség eszméje, Marx kommunizmusról alkotott elgondolásának megfelelően, mindezt megkérdőjelezi. A lényegi egyenlőség azt jelenti, hogy változásnak kell végbe mennie a társadalmat alkotó sejtekben. A társadalom nem állhat többé birtokolni akaró individualistákból vagy egyéni tőkékből, amelyek működését egy hierarchikus állam koordinálja és erősíti, hanem a társult termelőkön és a közösségi államon kell alapulnia. A valódi tervezés és a valódi demokrácia csak akkor kezdődhet el, ha a hatalom alulról épül fel. Csakis ilyen módon válhat a forradalom visszafordíthatatlanná.

A Hugo Chávez által vezetett venezuelai forradalom a XXI. századi szocializmus előtt álló kihívások és nehéz feladatok eme explicit felismerése miatt jelentett rendkívüli veszélyt a fennálló rendre. A bolívari köztársaság a közösségi hatalom megteremtése és a nép önálló fellépése által belülről kérdőjelezte meg a kapitalizmus rendszerét, kialakítva a forradalom olyan felfogását, amely szerint, az egy szerves társadalmi berendezkedésnek, vagyis a társadalmi anyagcsere új rendjének a megteremtését jelenti. Chávez – Marx és Mészáros Lebowitz által közvetített elemzéseire támaszkodva – kialakította „a szocializmus alapelemeinek hármasságát” vagyis: (1) társadalmi tulajdonlás, (2) a munkások által megszervezett társadalmi termelés, (3) a közösségi szükségletek kielégítése.⁴⁷ Eme alapelvek mögött a tartalmi (és nem pusztán formális) egyenlőségre törekvés húzódott meg: el kell törölni a borszínen és a nemen alapuló, egyszersmind a

birodalmakhoz tartozáson és az elnyomás más formáin alapuló egyenlőtlenségeket, mert lényegében csak erre alapozva lehet felszámolni az egyenlőtlenség társadalmát.

A *Kommunizmus mint ideál*-ban Sweezy hangsúlyozta: egy olyan társadalomban, amely az emberi munka termelékenységét racionálisabban használja fel, a munka új formái fognak létrejönni. A munka számos fajtája „teljesen meg fog szűnni (például a szénbányászat vagy a háztartásban végzett szolgálai munka), s amennyire csak lehetséges, minden munka olyan érdekessé és kreatívá fog válni, amilyennel ma csak néhány kivételes esetben találkozunk”. A kapitalista termeléshez és fogyasztáshoz lényegileg hozzátartozó hatalmas pazarlás és rombolás megszüntetése teret nyit a rendelkezésre álló idő kreatívabb módokon való alkalmazása előtt.

„Az egyenlők társadalmában – ahol mindenkinek ugyanolyan a viszonya a termelőeszközökhöz, és mindenki egyformán köteles dolgozni és a közjót szolgálni – minden olyan »szükséglet«, amelynél a hangsúly a kevesek »felsőbbrendű« státusára és a többség alávetésére irányul, egyszerűen el fog tűnni, s azt fel fogják váltani az együtt élő, kölcsönös tisztelet és együttműködés által össze fűzött emberek szükségletei. [...] A társadalom és az emberi lények, akiből áll, dialektikus egészt alkotnak: egyik sem változhat a másik megváltozása nélkül. A kommunizmus tehát olyan eszmény, amelyhez egyaránt hozzá tartozik az új társadalom és az új [emberi lény].”⁴⁸

Ez az újfajta társadalomszervező elgondolás, ahol a szocializmus/kommunizmus koncepciójának a lényegi egyenlőség és a valódi demokrácia a legfontosabb mozzanatai, több pusztá eszménynél – nemcsak a jobb jövő felé vezető szocialista út megnyitására, hanem csakis ennek az ideálnak a megvalósítása jelenthet védelmet a világ népeinek, amelyek ma azzal a kérdéssel szembesülnek: egyáltalán túl fogják-e élni a jelenlegi ökológiai válságot? Annak ellenére, hogy a könyvekben és regényekben jó pár antiutópiát találunk, lehetetlen elképzelni, milyen mértékű ökológiai katasztrófával fognak szembesülni a világ népei, különösen azok, amelyek az imperializmus hierarchiájának alján helyezkednek el, amennyiben az évszázad közepére az emberiség és a Föld közötti anyagcsere kapitalista „kreatív rombolását” nem állítjuk meg.

Egy 2020-as – „The Future of the Human Climate Niche” c., a *Proceedings of the National Academy of Sciences*-ben megjelent, a jelenlegi trendekre alapozó – cikk szerint, 2070-re 3,5 milliárd ember fog élni az embernek megfelelő klímaviszonyok övezetén kívül,

elviselhetetlen hőségben, olyan viszonyok között, amelyek a szaharai sivatagéinak felelnek meg.⁴⁹ De még az ilyen előrejelzések sem tudják megragadni milyen iszonyatos mértékű pusztulás fog az emberiség többségére zúdulni, ha a kapitalizmus üzemmódja a szokásos módon folytatódik. Az egyetlen válasz a helyzetre az, ha kimenekülünk az égő házból, és építünk egy másikat.⁵⁰

A dolgozók és a népek internacionáléja

Noha a maga specifikus helyén megszámlálhatatlan ember kapcsolódik be, megszámlálhatatlanul sokféle harcba a kapitalista „dzsaganát” ellen, a valódi egyenlőségért folyó harcok kimenetele – beleértve a faji, a társadalmi nemi és az osztálykérdések körüli küzdelmekét is – az imperializmus ellen globális szinten folyó küzdelem eredményességétől függ. Ezért szükség van egy, Marx *Első Internacionálé*-jának modelljén alapuló, új nemzetközi munkásszervezetre.⁵¹ Egy ilyen huszonegyedik századi *Internacionálé* nem lehet egyszerűen az Északról jövő elit értelmiségieknek a *World Social Forum*éihoz hasonló vitákkal elfoglalt csoportja, vagy szociáldemokrata szabályozó reformok elősegítése, amit az úgynevezett „szocialista” és „haladó” internacionálék tesznek. Ennek az új szervezetnek inkább úgy kellene felépülnie, mint a munkásokra és a népekre épülő mozgalomnak, amely kezdettől fogva a Dél népeinek erős szövetségében gyökerezik, az imperializmus elleni harcot helyezve a kapitalizmus elleni lázadás projektumának centrumába – ahogy ezt olyanok, mint Chávez és Samir Amin megértették.

2011-ben, közvetlenül halálos betegségének kezdete előtt, Chávez arra készült, hogy a következő választás után elindítja azt, amit Új *Internacionálénak* (jellemző módon *nem* „Ötödik Internacionálénak”) akart nevezni, a Dél–Dél szövetségre koncentrálna, s globálisan is jelentős erővé téve a huszonegyedik századi szocializmust. Ez az *Internacionálé* az *Amerikánk Népeinek Bolívari Szövetségét*⁵² globális szintre terjesztette volna ki.⁵³ Mindez azonban nem vált valóra – Chávez egészségének gyors összeomlása és korai halála miatt.

Eközben egy másik koncepció is kialakult, Samir Amin erőfeszítései nyomán, aki a *World Forum for Alternatives* szervezettel dolgozott együtt. Samir Amin hosszú ideje mérlegelte egy Új *Internacionálé* eszméjét; ezt a gondolatot még 2018 májusában is kifejtette. De 2018 júliusában, alig egy hónappal halála előtt ez átalakult benne valami

olyasmivá, amit úgy nevezett: a *Munkások és Népek Internacionáléja*. Amin ugyanis felismerte, hogy egy tisztán munkáalapú Internacionálé, amely nem veszi számításba „általában a népek” helyzetét a világban, nem tud szembe szállni az imperializmussal.⁵⁴ Ez a „népek internacionáléja”, állította Amin, *szervezet* lenne és nem pusztán mozgalom. Célja az lenne, hogy: „létrehozza a világ összes dolgozóinak szövetségét, nem csak azokét, akik a proletariátus képviselőinek számítanak [...], beleértve a szolgáltatásokban, parasztként, farmerként dolgozó összes bérből élőket és a modern kapitalizmus által elnyomott népeket. A szervezet felépítése egyszersmind a különbözőség elismerésén és tiszteletben tartásán alapulna – legyen szó különböző pártok, szakszervezetek vagy más népi harci szervezetek különbözőségéről –, s garantálná a résztvevők igazi függetlenségét. [...] Az [ilyen forradalmi] előrehaladás nélkül – fogalmazott Amin – a világ sorsát továbbra a káosz, a barbárság gyakorlata és a föld lerombolása határozná meg.”⁵⁵

Egy Új Internacionálé megteremtése, persze, nem mehet végbe légtüres térben. Csakis az alapszinten, a mindennapi élet szintjén terjeszkedő, egységes tömegszervezetek felépítésének végeredményeként jöhetne létre, s ezen belül kellene kibontakoznia, világszerte összekapcsolódva más forradalmi mozgalmakkal és a kapitalista rendszerről való leválási törekvésekkel. Amin felfogása szerint, az új szervezet nem alakulhatna ki a világ déli feléről kiinduló, széles társadalmi összefogás megteremtésére irányuló kezdeményezések nélkül, ahogyan annak idején – az 1955-ös bandungi konferencia nyomán – elindultak a Harmadik Világ felszabadítási mozgalmainak első szervezett harcai, majd később az „új gazdasági világrendért” folytatott küzdelmek.⁵⁶ Ez a három elem – az alapszinten zajló mozgalmak, a leválás a tőkés világrendszerrel, illetve az országokon és kontinenseken átívelő szövetségek – egyaránt döntő jelentőségűek Aminnak az antiimperialista harcra kialakított koncepciójában. Ma ezt az antiimperialista harcot egyesíteni kell a globális ökológiai mozgalommal.

Ennek a kapitalizmus és az imperializmus elleni világméretű küzdelemnek bátornak és mind bátrabbnak kell lennie, minden ponton szét törve a rendszer kereteit, s ideálját a „mindenkitől képességei szerint, mindenkinek szükségletei szerint” alapelveiben – mint az emberi közösség alapvető meghatározásában – kell megtalálnia. Ma a szabadságért folyó és a szükségszerűség kiváltotta harcok teljes egybeesésének korában élünk, ami elvezet a szabadságért mint szükségszerűségért való megújult küzdelemhez. Az előttünk álló választás elkerülhetetlen: összeomlás vagy forradalom.

- ¹ A „teremtő pusztítás” egy Joseph Schumpeter (1883–1950) által megalkotott fogalom arra a folyamatra, amikor a verseny dinamikája a régi vállalkozások és technológiák elpusztításával új technológiák, módszerek születésének nyit utat. A szerző a fogalmat itt ironikusan használja. (A ford.)
- ² Karl Marx: *A tőke*, I. kötet, MEM. 23. 604. (A „dzsagannáth” Marx gyakran használt – a korabeli angol irodalmi nyelvből származó – metaforája a tőkefelhalmozás dinamikájára. A metafora eredete az, hogy a hinduizmus egyik istenének, Visnunak van egy olyan megtestesülése, Dzsagannáth [Jaganatha], akinek szobrát Orissa államban, Puriban lévő kultuszhelyén szekéren körmenetben viszik bizonyos alkalmakkor, s ilyenkor – állítólag, egyes európai, a hindu vallást lejáratni akaró szerzők elbeszélése szerint – a régebbi korokban sok hindu egzaltált lelkesedésben a szekér kerekei alá vetette magát. A ford.) Az ebben az értelemben vett „katasztrófakapitalizmus” különbözik Naomi Klein „disaster capitalism” (romboló kapitalizmus) fogalmától. (Lásd: Naomi Klein: *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*, New York, Henry Holt, 2007.) Klein elgondolása arra összpontosít, ahogyan a neoliberalizmus mint a tőke politikai-gazdasági programja arra törekedett, hogy szisztematikusan kiaknázzon minden társadalmi katasztrófát, köztük sok olyant, amely maga is a tőkeológia működésének volt köszönhető, hogy megoldásként azután rákényszerítse a szóban forgó társadalmakra a sokterápiát, aminek célja, hogy tovább növelje a tőke hatalmát. Az itt alkalmazott „katasztrófakapitalizmus” fogalom inkább arra vonatkozik, hogy a világregszerben egyre növekszik a katasztrófa esélye, s ez inherens jellemvonása ama termelési módnak, amely a tőkefelhalmozást minden más társadalmi (vagy ökológiai) szempont elé helyezi, s ennek eredményeképpen a katasztrófális tendenciák egyetemessé válnak. Lásd: John Bellamy Foster: *Capitalism and the Accumulation of Catastrophe*, *Monthly Review*, 63. no. 7. December 2011.
- ³ Ezeknek az egybefonódó katasztrófáknak a konkrét ábrázolását lásd: John Bellamy Foster – Robert W. McChesney: *The Endless Crisis*. New York, Monthly Review Press, 2012; John Bellamy Foster – Brett Clark: *The Robbery of Nature*. New York, Monthly Review Press, 2020, 238–287; John Bellamy Foster – Intan Suwandi: *Covid 19 and Catastrophe Capitalism*, *Monthly Review*, 72, no 2. 2020 june, 1–20 és Mike Davis: *The Monster Enters. COVID-19, Avian Flu, and the Plages of Capitalism*. New York, OR Books, 2020.
- ⁴ Samir Amin: *Empire of Chaos*. New York, Monthly Review Press, 1992.
- ⁵ Lásd: Ian Angus: *Facing the Anthropocene*, New York, Monthly Review Press, 2016, 25.; James Hansen: *Storms of my Grandchildren*, New York, Bloomsbury, 2009. Még a párizsi megállapodásokban szereplő, 2050-re megvalósítandó zéró karbonkibocsátás sem elégséges; ez olyan technológiákra vonatkozó, irreális előfeltevéseken alapszik, amelyek ma a szükséges méretekben nem léteznek, és lehetséges, hogy sohasem lesznek működőképesek. Az igazság az, hogy a megmaradó lehetséges szénkibocsátás által meghatározott szénbűdzsé (miközben 67%-os esély van arra, hogy a világ átlaghőmérséklet-emelkedése 1,5 °C fölött maradjon) mindössze nyolc év alatt kimerülhet. Lásd Greta Thunberg: *Speech at the World Economy Forum*, Davos, January 21, 2020.
- ⁶ Johan Röckstrom és mások: *A Safe Operating Space for Humanity*, *Nature* 461,

- No 24, 2009, 472–475; William Steffen et al.: Planetary Boundaries, *Science* 347. no. 6223, 2015, 745–746; Michael Friedman: GMOs: Capitalism's Distortion of Biological Processes, *Monthly Review*, 66. no.10. March 2015, 19–34.
- ⁷ Mészáros István: *A tőkén túl. Közéletések az átmenet elméletéhez*. Első rész. Az ellenőrizhetetlenség árnya. Budapest, L'Harmattan Kiadó – Eszmélet Alapítvány, 2008, 81.
- ⁸ Marx *A tőke* III. köt. MEM. 25. köt. 241.
- ⁹ Lásd: John Bellamy Foster: *Trump in the White House*. New York, Monthly Review Press, 2017.
- ¹⁰ Anne Case – Angus Deaton: *Deaths of Despair and the Future of Capitalism*. Princeton, Princeton University Press, 2020.
- ¹¹ Michael D. Yates: The Great Inequality, *Monthly Review*, 63. no. 10. March 2012, 1–16.
- ¹² Bhaskar Sunkara *The Socialist Manifesto*-jában, Marx mondanivalóját elszakítja a *Gothai Program Kritikájá*-tól, olyan képet ad Marxról, miszerint Marx és Engels a Kommunista Kiáltványban és másutt olyan jövőt képzeltek el, ahol „a radikálisan átalakított demokratikus állam tartja kézben a korábban magántulajdonban lévő termelőeszközöket, s azokat racionálisan alkalmazza a nép irányítása alatt és a nép hasznára.” Ahelyett, hogy helyes leírást nyújtana Marx nézeteiről, ennek az elemzésnek inkább az a célja, hogy erősítse vele Sunkara saját szocializmusváltozatát, az úgynevezett „osztályharcos szociáldemokráciát”. Lásd: Bhaskar Sunkara: *The Socialist Manifesto*. New York, Basic, 2019, 48, 216–217.
- ¹³ Lásd: Notes from the Editors, *Monthly Review*, 72, no. 3. July–August 2020.
- ¹⁴ Curtis White: *The Barbaric Heart: Faith, Money, and the Crisis of Nature*. Sausalito, PoliPoint Press, 2009.
- ¹⁵ Alain Badiou: The Communist Hypothesis, *New Left Review* 49 (2008), 29–42; Alain Badiou: The Idea of Communism, in: Costas Douzinas–Slavoj Žizek (eds.): *The Idea of Communism*. London, Verso, 2010, 1–14; Alain Badiou: *The Communist Hypothesis*. London, Verso, 2015; Jodi Dean: *The Communist Horizon*, London, Verso 2018.
- ¹⁶ Paul M. Sweezy: Communism as an Ideal, *Monthly Review* 15. no. 6. October 1963, 329–340.
- ¹⁷ Magyarul: Karl Marx: *A gothai program kritikája*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1977, 36. (Karl Marx: *Critique of the Gotha Programme*, New York, International Publishers, 1938, 9–10.) Marx itt a kommunista társadalom „első szakaszáról” és „második szakaszáról”, valamint a „kommunista társadalom felső szakaszáról” beszél. A *Gothai program kritikájának* általunk használt kiadása Marx, Engels és Lenin témával kapcsolatos levelezését és megjegyzéseit is tartalmazza, továbbá szakaszokat Lenin *Állam és forradalom*-jából. A Párizsi Kommünt illetően, lásd Karl Marx – Friedrich Engels: *Writings on the Paris Commune* (ed. Hal Draper), New York, Monthly Review Press, 1971, továbbá Alain Badiou: *The Communist Hypothesis*. I. m. 127–171.
- ¹⁸ Marx: *A gothai program kritikája*. I. m. 19–22.
- ¹⁹ Marx: *A gothai program kritikája*. I. m. 36. Az „állam elhalása” fogalmának marandó jelentőségét illetően, lásd: Mészáros István: *A tőkén túl*. II. köt. Budapest, L'Harmattan Kiadó – Eszmélet Alapítvány, 460–495.; Henri Lefebvre: *The Explosion*. New York, Monthly Review Press, 1969, 127–128.

- ²⁰ Marx: *A gothai program kritikája*. I. m. 22.; Sweezy: *Communism as an Ideal*. I. m. 337–338.
- ²¹ K. Marx – F. Engels: *A Kommunista Párt Kiáltványa*. MEM 4. köt, 46.
- ²² Marx *A tőke* III. köt. MEM. 25. köt. 773.
- ²³ V. I. Lenin: *Állam és forradalom*. Budapest, Magyar Helikon, 1967, 122–133.
- ²⁴ Isaac Deutscher: *Stalin. A political biography*. Oxford, Oxford University Press, 1967, 338; Paul M. Sweezy – Charles Bettelheim: *On the transition to Socialism*. New York, Monthly Review Press, 1971, 127.
- ²⁵ Michael Lebowitz: *The Socialist Imperative*. New York, Monthly Review Press, 2015.; Karl Marx: *Grundrisse*. MEM. 46./I. köt.: Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1976, 172. Lásd még: Peter Hudis: *Marx's concept of the Alternative to Capitalism*. Boston, Brill, 2012. 190.
- ²⁶ Sweezy – Bettelheim: i. m. 131.
- ²⁷ Marx–Engels: *A Német ideológia*. MEM 3. köt., 39.
- ²⁸ Mauricio Bétancourt: *The Effect of Cuban Agroecology in Mitigating the Metabolic Rift: A Quantitative Approach to Latin American Food Production*. *Global Environmental Change*, 63. (2020), 1–9.
- ²⁹ Lukács György: *A társadalmi lét ontológiájáról*, 2. köt. Szisztematikus fejezetek. Budapest, Magvető Könyvkiadó, 1985.
- ³⁰ A forradalom visszafordíthatatlanságának kérdéséről lásd: Mészáros István: *A tőkén túl*. Negyedik rész. Budapest, L'Harmattan Kiadó – Eszmélet Alapítvány, 2010. 94–98.; uő: *The Challenge and Burden of Historical Time*. New York. Monthly Review Press, 2020, 251–253.; John Bellamy Foster: *Chavez and the Communal State*. *Monthly Review*, 66. no. 11. April 2015, 9., 11., 16. Magyarul: Chávez és kommunállam. *Eszmélet*, 107. sz. (2015. ősz), 12–31.
- ³¹ Friedrich Engels: *Anti-Dühring*. MEM, 20. köt., 112–113.; G. W. F. Hegel: *A logika tudománya*. Budapest, Akadémiai Kiadó 1979, 205–213.; John Bellamy Foster: *The Return of Nature*. New York, Monthly Review Press, 2020, 16–20.
- ³² V. I. Lenin: *Materializmus és empiriokriticizmus*. Budapest, Kossuth Könyvkiadó, 1961. 226–227.
- ³³ Karl Marx – Friedrich Engels: *Ireland and the Irish Question*. Moscow, Progress Publishers, 1971, 142.; Foster and Clark: *The Robbery of Nature*, i. m. 76–77.
- ³⁴ Ez a kifejezés a mai ökológiai gondolkodásban azt a napjainkban kezdődő korszakot jelenti – szembeállítva a holocénnal, a jégkorszak elmúltá után következő földtörténeti korról, amikor az emberi civilizáció fejlődése kibontakozott –, amelyben az emberi tevékenység természetformáló (és természetromboló) hatása már önálló és jelentős éghajlatmódosító tényezővé válik. (*A ford.*)
- ³⁵ Tamás Krausz: *Reconstructing Lenin*. New York, Monthly Review Press, 2015. 184.
- ³⁶ 1842 májusában, miután a parlament elutasította a chartista mozgalom második nagy petícióját, ami alkotmányos jogokat, mindenekelőtt választójogot követelt a munkásoknak, Manchester egyik elővárosában, Stalybridgeben nagyarányú sztrájk kezdődött, ami azután zavargásokba torkollott. A „Plug Plot”-felkelés (amely végül vagy félmillió munkásra terjedt ki, volt a tizenkilencedik századi angol munkásmozgalom egyik legnagyobb arányú forradalmi megmozdulása. (*A ford.*)
- ³⁷ Norman Bethune (1890–1939): kanadai kommunista sebészorvos, aki Kínában a japánok ellen harcoló kommunista katonák kezelése közben vesztette életét, és a Kínai Népköztársaságban nemzeti hősnak tekintették. (*A ford.*)

- ³⁸ Friedrich Engels: *A munkásosztály helyzete Angliában*. Budapest, Magyar Helikon, 1980. 116. Engels munkájának elemzését lásd: Foster: *The Return to Nature*, i. m. 177–197.; Howard Waitzkin: *The Second Sickness*. The New York, Free Press, 1983, 70, illetve Ted Allan-Sydney Gordon: *The Scalpel, the Sword, The Story of Doctor Norman Bethune*. New York, Monthly Review Press, 1952, 250.
- ³⁹ Karl Marx: *A tőke* I. köt. MEM. 23. köt., 223. Marx epidemiológiai elemzéséről lásd: Foster: *The Return of Nature*, i. m. 197–204.
- ⁴⁰ Az ökológiai proletariátus és a globális Dél fogalmáról lásd: John Bellamy Foster – Brett Clark – Richard York: *The Ecological Rift*. New York, Monthly Review Press, 2010, 439–441.
- ⁴¹ John Bellamy Foster– Hannah Holleman – Brett Clark: Imperialism in the Anthropocene, *Monthly Review*, 71, no. 2. July–August 2019, 70–88.
- ⁴² Samir Amin: *Modern Imperialism, Monopoly Finance Capital and Marx's Law of Value*. New York, Monthly Review Press, 2018, 100–101.
- ⁴³ Leonardo Cazes interjúja Mészáros Istvánnal: The Critique of the State: A Twenty-First-Century Perspective, *Monthly Review*, 67. no. 4. September 2015, 32–37. A lényegi egyenlőség fogalmának szembeállítását a pusztán formális egyenlőséggel analóg Max Weber híres distinkciójával a valóságos és a formális racionalitás között. Lásd Max Weber: *Economy and Society* vol. 1. Berkeley, University of California Press, 1978, 85–86.
- ⁴⁴ Immanuel Kant: *The Philosophy of Kant: Moral and Political Writings*. New York, Random House, 1949, 418–418.
- ⁴⁵ Friedrich Engels: *A család, a magántulajdon és az állam eredete*. MEM 21. köt., 67.
- ⁴⁶ Karl Marx: *A gothai program kritikája*. I. m. 19.
- ⁴⁷ Lásd Michel Lebowitz: *The Socialist Imperative*. I. m. 111–133.
- ⁴⁸ Sweezy: Communism as an Ideal 338–339.
- ⁴⁹ Chi Xu et. al.: Future of the Human Climate Niche. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 177. no. 21. (2020), 11350–11355; Ian Angus: 3,5 Billion People May Face „Unlivable” Heat in 50 Years, *Climate&Capitalism*, May 9, 2020.
- ⁵⁰ Michael Lebowitz: *Build It Now* New York, Monthly Review Press, 2006. Arról a kérdésről, hogy Marx kommunizmus-víziója mint szocialista ideál, hogyan lehet egyszersem lényegében fenntartható emberi fejlődés modellje is, lásd: Paul Burkett: Marx's Vision of Sustainable Human Development, *Monthly Review*, 57, no. 5. October 2005, 34–62. A kezdetben szükséges változások mértékéről lásd: Andreas Malm: Socialism or Barbecue. War Communism or Geoengineering. Some Thoughts on Choices in a Time of Emergency. In: Kajsa Borgnas et al. (eds.): *The Politics of Ecosocialism*. London, Routledge, 2015, 180–194. Az ökológiai civilizáció megteremtésének átfogó elképzeléséről lásd: Fred Magdoff és Chris Williams: *Creating an Ecological Society*. New York, Monthly Review Press, 2017.
- ⁵¹ Az Első Internacionáléről lásd Karl Marx: *On The First International*, (ed. Saul Padover). New York, McGraw Hill, 1973; George C. Comninel – Marcello Musto – Victor Wallis (eds.): *The International After 150 Years*. New York, Routledge, 2015.
- ⁵² *Alianza Bolivariana para los Pueblos de Nuestra América (ALBA)*: Venezuela és Kuba által 2004-ben megalakított – nem piaci elvű, szolidaritáson alapuló – latin-amerikai kereskedelmi-gazdasági szervezet, aminek célja az USA és a nemzetközi

pénzügyi szervezetek, valamint az általuk szorgalmazott neoliberális gazdaságpolitika visszaszorítása a térségben. (A ford.)

- ⁵³ Ezek a megjegyzéseim Chávez terveiről Mészárossal folytatott beszélgetéseimen alapulnak, azt követően, hogy 2011-ben Caracasban mindketten részt vettünk egy találkozón a venezuelai kormánnyal. Lásd még: István Mészáros: *The Necessity of Social Control*. New York, Monthly Review Press, 2015, 199–217.
- ⁵⁴ Samir Amin: Audacious Movements Have to Start, *Frontline*, May 25. 2018; uő: It is Imerative to Reconstruct the Internationale of Workers and Peoples, *International Development Economics Associates*, July 3., 2018.
- ⁵⁵ Samir Amin–Firoze Manji: Toward the Formation of a Transnational Alliance of Working and Oppressed Peoples. *Monthly Review*, 71, no. 3. (July–August 2019), 120–126.
- ⁵⁶ Lásd: Vijay Prashad: *The Darker Nations, A People's History of the Third World*. New York, New Press, 2008; Samir Amin: *The Long Revolution of the Global South*. New York, Monthly Review Press, 2019.

(Fordította: Szalai Miklós)

Eredeti megjelenés: *Monthly Review*, Volume 72, Issue 04 (September, 2020). <https://monthlyreview.org/2020/09/01/the-renewal-of-the-socialist-ideal/>